

Про істинність, достовірність і ймовірність у судовому пізнанні

The case of truth, credibility and probability in court's assessment of the credibility and arguments of the parties

Юрій Мирошниченко

Ключові слова:

кримінальний процес, доказування, істина, достовірність, імовірність.

Key words:

criminal procedure, proof, truth, credibility, probability.

Глибинні демократичні перетворення, які протягом останніх десятиліть відбуваються на пострадянському просторі, запустили процес зміни парадигм кримінального процесуального права в напрямі тотального втілення в систему кримінальної юстиції змагальної ідеології, що актуалізувало давню наукову дискусію з приводу мети доказування, змісту й характеру істини, методів її досягнення, критеріїв достовірності встановлюваних у кримінальному провадженні обставин тощо.

Проблема істини в кримінальному процесі досліджувалася такими вченими-юристами, як С.А. Альперт, Р.С. Белкін, Л.Є. Владимиров, Т.В. Варфоломєєва, Ю.М. Грошевий, Т.М. Добровольська, О.О. Ейсман, В.Т. Маляренко, Я.О. Мотовіловкер, І.В. Михайловський, М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, І.Д. Перлов, М.М. Полянський, В.С. Тадевосян, Д.Г. Тальберг, В.М. Тertiшник, О.О. Хмиров, І.Я. Фойницький та ін. Огляд літературних джерел дає підстави вважати, що в доктрині кримінального процесуального права України, Росії й інших держав із загальними або близькими правовими витоками панівною залишається точка зору, згідно з якою встановлення істини є метою доказової діяльності осіб, які здійснюють кримінальне провадження.

Метою статті є з'ясування гносеологічної сутності понять «достовірність» і «ймовірність», їх місця в теорії доказів і значення для досягнення цілей судового доказування.

Як відомо, «достовірність – імовірність» є парними категоріями, що використовуються для оцінювання результатів процесу пізнання певного явища, визначення ступеня обґрунтованості досягнутого знання. При цьому вважається, що «ймовірне знання, на відміну від достовірного, – це знання, обґрунтоване такими відомостями, які залишають місце для сумнівів щодо досягнутого знання. Достовірне знання характеризується відсутністю сумнівів (розумних – Ю. М.) і наявністю не тільки впевненості, а й переконання»¹ в істинності одержаного знання. Отже, очевидно, що обидві ці категорії нерозривно пов'язані з поняттям істини як адекватного відображення у свідомості суб'єкта пізнання властивостей пізнаваного об'єкта.

У науці кримінального процесу на співвідношення істини й достовірності склалися дві точки зору, в основі яких лежить ставлення до можливості досягнення в процесі судового дослідження об'єктивної істини, противники яких згуртувалися навколо думки про те, що результат кримінально-процесуального пізнання – це лише ймовірне знання більшого чи меншого рівня доведеності. «Про повну безсумнівність не може бути й мови в галузі судового дослідження, і в справах судових суддя змушений через недосконалість засобів людського правосуддя задовольнятися за необхідністю більш-менш високим ступенем імовірності», – писав відомий дореволюційний процесуаліст В.А. Случевський². Його сучасники Л.Є. Владимиров, В.Д. Спасович і деякі інші науковці дотримувалися схожих поглядів, які мали своїх прибічників і за радянських часів. М.А. Чельцов писав: «Ми відкидаємо безумовну достовірність наших знань. Замість неї, можна говорити лише про високий ступінь імовірності. Зазвичай у справах судових і задовольняються більш високим ступенем імовірності»³.

¹ Овсянников И. Повысить надежность процессуального доказывания / И. Овсянников // Уголовное право. – 1999. – № 4. – С. 64.

² Случевский В. Учебник русского уголовного процесса: Судостроительство – судопроизводство / В. Случевский. – 4-е изд., доп. и испр. – СПб. : Тип. М.М. Стасюлевича, 1913. – С. 379.

³ Чельцов М.А. Уголовный процесс / М.А. Чельцов. – М. : Юридическое издательство Министерства юстиции СССР, 1948. – С. 216.

Варто зазначити, що й тепер окремі дослідники намагаються культивувати цю ідею, підтримуючи думку про те, що «судовий вирок має бути вираженням максимальної ймовірності. Будь-яке судове рішення – лише наближення до істини й не більше того»⁴. Це нагадує концепцію А.Я. Вышинського, згідно з якою для висновків суду є достатнім «максимальний ступінь імовірності»⁵. Наслідки діяльності цього правознавця на посаді Генерального прокурора СРСР загальновідомі. То ж думається, що правильно буде погодитися з традиційним підходом до співвідношення «істинності» й «достовірності», підтримати точку зору тих учених, які вказують на відсутність між ними змістової різниці. «Істинний» і «достовірний», – зазначає О.О. Пискун, – означають, що стосовно предмета дослідження досягнуто адекватне, несуперечливе знання, як тим, так і іншим поняттям визначається відповідність дійсності наших знань»⁶. І тут ми солідарні з Г.О. Печниковим, який поділяє позицію М.С. Строговича про те, що достовірність – це те саме, що істинність. Достовірність – це синонім істини, який відтіняє її діалектичну відмінність від імовірності. Достовірність не можна відривати від об'єктивної істини, надаючи суб'єктивний, імовірнісний зміст⁷.

Такі погляди перекликаються з міркуваннями, висловленими понад століття тому класиком кримінального процесу І.Я. Фойницьким, який писав, що «істина визнається достовірною (*certa*), коли таке стверджуване або заперечуване відношення виявляється існуючим або неіснуючим на ділі й підлягає перевірці. Коли перевірка неможлива й істина не може бути побачена шляхом її, виходить або ймовірність, або можливість, або тільки мислимість; а замість знання – думка (*opinion*), сумнів (*dubium*), незнання (*ignorantia*)»⁸, що в кримінальному судочинстві мають своїм наслідком виправдання обвинуваченого, оскільки, як справедливо відзначає О.В. Гладышева, виправдувальний вирок може ґрунтуватися на фактах, установлених із певним ступенем імовірності, за об'єктивної неможливості з'ясувати їх достовірно⁹.

Ототожнення понять «достовірність» і «об'єктивна істина» виглядає недопустимим, якщо розуміти останню як абсолютне знання про досліджуваний об'єкт. Однак такий підхід не враховує специфіки кримінально-процесуального пізнання й із методологічного погляду є хибним. Коли ж істина в кримінальній справі розглядається як істина факту, як знання про конкретні обставини, що підлягають доказуванню, а «достовірність» одержаних у його результаті знань – як достовірність «практична»¹⁰, усе стає на свої місця.

Із гносеологічного погляду достовірність – це доказана, обґрунтована істинність, тобто форма існування істини. Достовірність висновків слідчого й суду означає, що ці висновки не тільки істинні самі по собі, тобто відповідають дійсності, а й «гідні віри» – доведені, обґрунтовані¹¹. Отже, коли нам кажуть, що «достовірний» висновок – це не той, що узгоджується з реальною дійсністю, а той, який за результатами судового дискурсу визнається гідним (достойним) віри в силу своєї правдоподібності, ми відповідаємо, що довіряти варто лише тому, що відповідає дійсності, є об'єктивно істинним.

Для правильного розуміння діалектичних зв'язків між структурними елементами, які характеризують повноту наших знань про обставини злочину, варто враховувати загальні закономірності процесу пізнання, що передбачають поступовий перехід кількості здобутих фактів у нову якість нашого знання про досліджувану подію. Процес пізнання в кримінальному судочинстві рухається від знання ймовірного до достовірного по мірі накопичення фактичних даних про подію злочину. Наявність доказу або й декількох доказів буває недостатньою для вирішення основних питань кримінального провадження, і в цьому випадку можна говорити лише про ймовірність наших висновків, які зумовлюють необхідність подальшого дослідження, пошуку додаткових відомостей, і якщо при цьому вдалося зібрати докази, сукупність яких дає змогу дійти внутрішнього переконання в доведеності обставин, які підлягають доказуванню, то відбулася трансформація нашого знання з ймовірного в достовірне.

⁴ Багдасаров Р.В. Принцип состязательности в уголовном процессе России и странах Европейского Союза : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Р.В. Багдасаров. – М., 2005. – 23 с.

⁵ Вышинский А.Я. Теория судебных доказательств в советском праве / А.Я. Вышинский. – 3-е изд., доп. – М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1950. – С. 147.

⁶ Пискун О.А. Истина в уголовном судопроизводстве : автореф. дисс. ...канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 /О.А. Пискун ; Байкальский гос. ун-т экономики и права. – Иркутск, 2006. – С. 22.

⁷ Печников Г.А. Диалектические проблемы истины в уголовном процессе : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Г.А. Печников ; Волгогр. акад. МВД России. – Волгоград, 2005. – С. 20.

⁸ Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства / И.Я. Фойницкий. – 3-е изд., пересмотр. и доп. – СПб. : Сенатская типография, 1910. – Т. 2. – 1910. – С. 171.

⁹ Гладышева О.В. Справедливость и законность в уголовном судопроизводстве Российской Федерации : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 / О.В. Гладышева. – Краснодар, 2009. – С. 30.

¹⁰ Про практичну достовірність див.: Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства / И.Я. Фойницкий. – 3-е изд., пересмотр. и доп. – СПб. : Сенатская типография, 1910. – Т. 2. – 1910. – С. 174.

¹¹ Белкин А.Р. Теория доказывания в уголовном судопроизводстве / А.Р. Белкин. – М. : Норма, 2007. – С. 123.

Однак потрібно зауважити, що коли йдеться про тотожність «достовірності» й «істинності», насамперед маються на увазі підсумкові висновки суду про обставини, які підлягають доказуванню. Саме в цьому сенсі достовірність наведених судом у вирок, що набрав законної сили, висновків означає їх істинність. Інша річ, коли мова йде про конкретний доказ, достовірність якого має умовний характер, оскільки фактичні дані про певну обставину можуть бути визнані доказом лише за умови їх допустимості. Відомості, одержані з істотним порушенням передбаченої законом процедури, навіть якщо вони відповідають реальній дійсності (об'єктивній істині), мають бути відкинуті судом як такі, що не гідні віри.

Пропонуючи вивести із кримінально-процесуального обігу поняття «істина», А.С. Барабаш виходить із того, що поняття істини в кримінальному процесі, на його думку, є невизначеним і навряд чи може організувати пізнавальну діяльність, у зв'язку з чим підтримує думку про те, що єдино науковою теорією пізнання є теорія ймовірності¹². Проте навряд чи з цим можна погодитись стосовно судового дослідження, оскільки предметом теорії ймовірності є масові випадкові явища, тоді як слідчий, суд досліджують завжди одиничну подію з усіма її індивідуальними ознаками. Докази, за допомогою яких пізнається подія злочину, винуватість обвинуваченого, органічно пов'язані із суспільним та особистим життям людей і настільки різноманітні й індивідуальні за своїм змістом і формою, що сьогодні статистична їх обробка практично неможлива¹³. Різниця між імовірністю й достовірністю не кількісна, а якісна, достовірність ні в якому разі не можна розглядати як високий ступінь імовірності. Якою б високою не була ймовірність будь-якого факту (наприклад, винуватості обвинуваченого), поки це ймовірність, завжди є ймовірність зворотного (тобто невинуватості); найвищий ступінь імовірності залишає можливість іншого вирішення справи¹⁴.

Цікавий приклад застосування теорії ймовірності в американській юридичній практиці наводить І.В. Решетникова: «Візьмемо гіпотетичну справу, яку американські юристи люблять аналізувати з погляду теорії ймовірності. Сміт поверталася додому пізно ввечері. У результаті дорожньо-транспортної пригоди здоров'ю Сміт заподіяно шкоду. Сміт висуває позов про відшкодування шкоди до компанії червоних таксі. Вона посилається на те, що бачила таксі, з чиєї вини сталася аварія, але не бачила кольору машини. У місті тільки дві компанії таксі: червоні та зелені, а вночі працює всього 10 машин, із них 6 червоних і 4 зелених. Свідків пригоди не було.

За теорією ймовірності логіка міркувань буде такою. Якщо ми віримо Сміт і немає інших доказів, то ми вважаємо, що 0,6 імовірності до 0,4, що аварія сталася з вини машини, яка належала до компанії червоних таксі. Не виключається згодом визнання водія таксі компанії зелених, але під час слухання справи таке визнання не було предметом розгляду. Тому з погляду стандарту доведення висновків суду про відшкодування шкоди компанією червоних таксі буде правильний, так як це доведено більш імовірно, ніж ні»¹⁵.

Видається, що питання про готовність українського суспільства зрозуміти, а тим паче прийняти подібний стандарт доказування пролунає як риторичне. Неможливо уявити обвинувальний вирок вітчизняного суду, заснований на такій логіці. Щоправда англійський стандарт доказування «баланс імовірностей», так само як і аналогічний американський стандарт «перевага доказів», застосовується виключно в цивільному судочинстві. У кримінальному процесі країн загального права застосовується інший, запозичений українським законодавцем (ст. 17 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України) стандарт – «поза розумним сумнівом», який означає, що всі версії про подію злочину, крім визнаної судом обґрунтованою, залишаються за межами здорового глузду.

Має рацію П.В. Прилуцький, коли стверджує, що під час вирішення справи сумніви в судді невідворотні, оскільки в будь-якій справі є неясні моменти, окремі факти, що допускають різне пояснення, є суперечності між доказами й багато іншого, що дає підстави для сумнівів. Завдання судді полягає не в тому, щоб відмахуватись від сумнівів, а в тому, щоб будь-яка обставина, яка викликає сумнів, особливо ретельно досліджувалась, а сумнів, відповідно, переборювався, вирішувався, усувався. Внутрішнє переконання у суддів виникає тільки після того, як усі сумніви, пов'язані з обставинами справи, роз'яснені й усунуті¹⁶.

¹² Барабаш А.С. Природа российского уголовного процесса, цели уголовно-процессуальной деятельности и их установление / А.С. Барабаш. – СПб. : Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2005. – С. 115–117.

¹³ Теория доказательств в советском уголовном процессе / [Р.С. Белкин, А.И. Винберг, В.Я. Дорохов и др.] ; отв. ред. Н.В. Жогин. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Юрид. лит., 1973. – С. 48.

¹⁴ Строгович С.М. Курс советского уголовного процесса / М.С. Строгович. – М. : Наука, 1968. – Т. 1. – 1968. – С. 328–329.

¹⁵ Решетникова И.В. Доказательственное право Англии и США / И.В. Решетникова. – Екатеринбург : Изд-во УрГЮА, 1997. – С. 115.

¹⁶ Прилуцький П.В. Диференціація внутрішнього переконання судді в кримінальному процесі / П.В. Прилуцький // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2011. – № 5. – С. 52.

Отже, стандарт доказування «поза розумним сумнівом» є інструментом оцінювання доказів, структурним елементом механізму формування внутрішнього переконання судді – категоричного й однозначного, висновку стосовно обставин, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні. Наважимося у зв'язку з цим припустити, що означений підхід (стандарт) до оцінювання доказів (поза розумним сумнівом), не будучи сформульованим як такий дослівно, існує в національному кримінальному процесі, оскільки існує правило, згідно з яким усі сумніви стосовно доведеності вини особи тлумачаться на її користь. До характеристики й ролі сумніву в судовому пізнанні зверталися як дореволюційні вчені, так і представники радянської науки кримінально-процесуального права. Так, зокрема, М.А. Чельцов (1948 р.), розглядаючи «розумний» сумнів як сумнів практично існуючий, підкреслював: «Не будь-який сумнів, наприклад випадковий, який повинен розсіятися під час поглибленого аналізу, або теоретичний, що виражає абстрактну можливість іншого пояснення обставин справи, має тлумачитися на користь обвинуваченого, тобто тягти виправдувальний вирок. На користь обвинуваченого повинні тлумачитися тільки розумні сумніви, засновані на певних обставинах справи, що допускають іншу, цілком конкретну версію, яка суперечить версії обвинувачення. Такий розумний сумнів має бути результатом знання, а не одного лише враження»¹⁷.

Відтак розглядати стандарт оцінювання доказів «поза розумним сумнівом» як щось до цього набачене і стверджувати на цій підставі, що «законодавець, уживши словосполучення «поза розумним сумнівом», тим самим окреслив підхід до розуміння в кримінальному судочинстві самого поняття «достовірність», яке тепер не може ототожнюватися з об'єктивною істиною»¹⁸, було б несправедливо. Внутрішнє переконання судді у відсутності підстав для розумних сумнівів стосовно достовірності встановлених фактів передбачає об'єктивну істинність ухваленого на їх основі остаточного рішення в кримінальному провадженні. Тому «навіть чи тут доцільно міняти традиційне поняття істини на поняття достовірності, як якийсь напівфабрикат, що більш належить до оцінних критеріїв категорії істини»¹⁹.

На завершення зазначимо, що заперечення проти обґрунтування кінцевого рішення суду вірогіднісно-гіпотетичними висновками зовсім не означає твердження про абсолютну непридатність теорії ймовірностей для вирішення завдань кримінального провадження. Значення ймовірнісних суджень у процесі судового пізнання не можна недооцінювати. Учення про закономірності випадкових явищ має беззаперечну пізнавальну цінність у плані версійної діяльності слідчого, побудови оптимальних криміналістичних прогнозів, формування інформаційних моделей злочину, визначення найбільш перспективних і від того пріоритетних напрямів розслідування, ухвалення проміжних рішень у процесі досудового розслідування та судового розгляду. Не менш важливою прикладна теорія ймовірностей є для розробки криміналістичних методик розслідування окремих видів злочинів, які розробляються на базі значного емпіричного матеріалу. Вірогіднісно-статистичний метод набув широкого застосування під час розробки експертних методик, що використовують кількісну оцінку ідентифікаційних ознак.

Підсумовуючи, зробимо декілька висновків:

- 1) достовірність висновків суду стосовно основних питань кримінального провадження означає істинність судового рішення, ухваленого на підставі таких висновків, і в цьому плані категорії «істинність» і «достовірність» є тотожними;
- 2) достовірність конкретного доказу зумовлена не тільки відповідністю фактичних даних реальній дійсності, а й відповідністю процесу їх одержання передбаченій законом процедурі;
- 3) окремо взятий доказ не може бути ймовірним, інакше це не доказ, а припущення; кілька достовірних доказів у певних випадках можуть давати підстави лише для ймовірних висновків; достовірні висновки ґрунтуються на достатній сукупності фактичних даних;
- 4) процес судового пізнання відбувається за діалектичним законом переходу кількості в якість, шляхом просування від імовірності до достовірності, коли кількості накопичених фактів стає достатньою для достовірних висновків;
- 5) імовірнісні висновки самі по собі відіграють суттєву роль у визначенні тактики розслідування й ухваленні проміжних процесуальних рішень;
- 6) діалектика співвідношення категорій «достовірність» і «ймовірність» полягає в різному за обсягом, але не суперечливому за змістом знанні про обставини злочину на шляху досягнення істини в кримінальному провадженні.

¹⁷ Чельцов М.А. Уголовный процесс / М.А. Чельцов. – М. : Юридическое издательство Министерства юстиции СССР, 1948. – С. 264–265.

¹⁸ Безносюк А.М. Доведеність поза розумним сумнівом та достовірність як стандарти доказування в кримінальному процесі України / А.М. Безносюк // Судова апеляція. – № 3 (36). – С. 28.

¹⁹ Халиков А.Н. Содержание категории истины в уголовном судопроизводстве / А.Н. Халиков // Актуальные проблемы российского права. – 2014. – № 7 (44). – С. 1417.

Анотація

У статті розглядаються категорії «достовірність» і «ймовірність», з'ясовується їх співвідношення з поняттям істини в кримінальному процесі та значення для теорії й практики судового пізнання. Висвітлюється питання щодо сутності стандарту доказування «поза розумним сумнівом». Формулюються конкретні висновки за темою дослідження.

Summary

The article studies the category of "credibility" and "probability" as well as the correlation between these two notions and the notion of truth in criminal procedure and their influence on court's theoretical and practical assessment of the credibility and arguments of the parties. The author highlights the issues which concern the essence of proof "beyond the reasonable doubt" and makes certain conclusions on the topic of the research.

Використана література:

1. Овсянников И. Повысить надежность процессуального доказывания / И. Овсянников // Уголовное право. – 1999. – № 4. – С. 64–69.
2. Случевский В. Учебник русского уголовного процесса: Судостроительство – судопроизводство / В. Случевский. – 4-е изд., доп. и испр. – СПб.: Тип. М.М. Стасюлевича, 1913. – 670 с.
3. Чельцов М.А. Уголовный процесс / М.А. Чельцов. – М.: Юридическое издательство Министерства юстиции СССР, 1948. – 624 с.
4. Багдасаров Р.В. Принцип состязательности в уголовном процессе России и странах Европейского Союза: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / Р.В. Багдасаров. – М., 2005. – 28 с.
5. Вышинский А.Я. Теория судебных доказательств в советском праве / А.Я. Вышинский. – 3-е изд., доп. – М.: Гос. изд-во юрид. лит., 1950. – 308 с.
6. Пискун О.А. Истина в уголовном судопроизводстве: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / О.А. Пискун; Байкальский гос. ун-т экономики и права. – Иркутск, 2006. – 24 с.
7. Печников Г.А. Диалектические проблемы истины в уголовном процессе: автореф. дисс. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.09 / Г.А. Печников; Волгогр. акад. МВД России. – Волгоград, 2005. – 50 с.
8. Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства / И.Я. Фойницкий. – 3-е изд., пересмотр. и доп. – СПб.: Сенатская типография, 1910. – Т. 2. – 1910. – 565 с.
9. Гладышева О.В. Справедливость и законность в уголовном судопроизводстве Российской Федерации: автореф. дисс. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.09 / О.В. Гладышева. – Краснодар, 2009. – 46 с.
10. Белкин А.Р. Теория доказывания в уголовном судопроизводстве / А.Р. Белкин. – М.: Норма, 2007. – 528 с.
11. Барабаш А.С. Природа российского уголовного процесса, цели уголовно-процессуальной деятельности и их установление / А.С. Барабаш. – СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2005. – 257 с.
12. Теория доказательств в советском уголовном процессе / [Р.С. Белкин, А.И. Винберг, В.Я. Дорохов и др.]; отв. ред. Н.В. Жогин. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Юрид. лит., 1973. – 736 с.
13. Строгович С.М. Курс советского уголовного процесса / М.С. Строгович. – М.: Наука, 1968 – Т. 1. – 1968. – 470 с.
14. Решетникова И.В. Доказательственное право Англии и США / И.В. Решетникова. – Екатеринбург: Изд-во УрГЮА, 1997. – 240 с.
15. Прилуцкий П.В. Дифференціація внутрішнього переконання судді в кримінальному процесі / П.В. Прилуцкий // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2011. – № 5. – С. 52–57.
16. Безносок А.М. Доведеність поза розумним сумнівом та достовірність як стандарти доказування в кримінальному процесі України / А.М. Безносок // Судова апеляція. – № 3 (36). – С. 23–28.
17. Халиков А.Н. Содержание категории истины в уголовном судопроизводстве / А.Н. Халиков // Актуальные проблемы российского права. – 2014. – № 7 (44). – С. 1415–1420.

Юрій Мирошніченко,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри права та публічного адміністрування

Маріупольського державного університету